

PROSTOR

23 [2015] 2 [50]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
23 [2015] 2 [50]
195-470
7-12 [2015]

Af

POSEBNI OTISAK / SEPARAT OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

304-313 **ANA SOPINA**
BOJANA BOJANIĆ
OBAD ŠČITAROCI

ASOCIJATIVNA OBILJEŽJA KRAJOLIKA
PRETHODNO PRIOPCENJE
UDK 712.01

ASSOCIATIVE FEATURES OF LANDSCAPES
PRELIMINARY COMMUNICATION
UDC 712.01

SL. 1. KRAJOLICI JUZNOGA VELEBITA: 1 – IZNIMNI KRAJOLICI: CRNI VRH I POGLED NA VRŠNU ZONU; 2 – SVAKODNEVNI KRAJOLICI: STARIGRAD PAKLENICA;
3 – DEGRADIRANI KRAJOLICI: DEPONIJ IZNAD STARIGRADA PAKLENICE

FIG. 1. SOUTHERN VELEBIT LANDSCAPES: 1 – EXCEPTIONAL LANDSCAPES: CRNI VRH AND VIEW OF THE MOUNTAIN PEAKS; 2 – EVERYDAY LANDSCAPES: STARIGRAD PAKLENICA;
3 – DEGRADED LANDSCAPES: WASTE DUMP ABOVE STARIGRAD PAKLENICA

ANA SOPINA, BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČIĆEVA 26
ana.sopina@gmail.com
bbojanic@arhitekt.hr

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČIĆEVA 26
ana.sopina@gmail.com
bbojanic@arhitekt.hr

PRETHODNO PRIOPCENJE

UDK 712.01

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.05. – PEJSAŽNA ARHITEKTURA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 3. 10. 2015. / 7. 12. 2015.

PRELIMINARY COMMUNICATION

UDC 712.01

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.05. – LANDSCAPE ARCHITECTURE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 3. 10. 2015. / 7. 12. 2015.

ASOCIJATIVNA OBILJEŽJA KRAJOLIKA

ASSOCIATIVE FEATURES OF LANDSCAPES

DOŽIVLJAJ KRAJOLIKA
KULTURNI KRAJOLIK
KULTURNI PROSTOR
NEMATERIJALNO NASLIJEĐE

LANDSCAPE EXPERIENCE
CULTURAL LANDSCAPE
CULTURAL SPACE
NON-MATERIAL HERITAGE

Asocijativna obilježja krajolika obuhvaćaju asocijacije na fizičke elemente krajolika i povezanost s nematerijalnim kroz doživljaj, percepciju i interpretaciju značenja krajolika. Istražuje se odnos objektivnoga pristupa temeljenog na specifičnim obilježjima (analizi i dokumentiranju) i subjektivnoga pristupa temeljenog na kontekstualnim obilježjima (doživljaju), koji afirmira asocijativna obilježja u svim krajolicima kao ključna za njihovo razumijevanje.

The associative features of landscapes refer to the associations with the physical components of landscapes and their connection with the non-material through experience, perception, and interpretation of landscape meaning. This study focuses on the relationship between an objective approach based on specific features (analysis and documentation) and a subjective approach based on contextual features (experience).

UVOD

INTRODUCTION

Asocijativna obilježja krajolika obuhvaćaju asocijacije¹ na fizičke elemente krajolika – povezanost s nematerijalnim elementima kroz doživljaj², percepciju³ i interpretaciju⁴ značenja⁵ krajolika. Istovremeno obuhvaćaju percepciju prirodnih i kulturnih, materijalnih i nematerijalnih sastavnica te kolektivne i osobne doživljaje krajolika.

Istraživanja kulturnih krajolika u Hrvatskoj vezana su za materijalne sastavnice i znanstveni rad dr.sc. Biserke Dumbović Bilušić⁶ te istraživanja perceptivne vrijednosti krajolika dr.sc. Sonje Jurković.⁷ Nematerijalne sastavnice i asocijativna obilježja krajolika u Hrvatskoj su ponajprije prepoznati kao tema istraživanja humanističkih znanosti.

„Istraživanja Ivanova i Toporova na području slavenske mitologije omogućila su hrvatskim humanistima primjenu tih otkrića na hrvatski pejzaž.“⁸ Vitomir Belaj, etnolog, istražuje mitsku interpretaciju prostora prepoznavanjem trodijelne strukture⁹, te s Jurjem Belajem, arheologom, istražuje ‘dolazak Hrvata’ kao kulturni proces zabilježen u krajoliku i nematerijalnom naslijeđu.¹⁰ Radoslav Katičić, klasični filolog i lingvist, rekonstruirao i tumačio sakralne tekstove, obrede i vjerovanja pretkršćanske starine te dokazuje kako se temeljem prikupljenih toponomastičkih i topografskih podataka može potvrditi sakralna interpretacija prostora.¹¹ Vladimir Peter Goss, povjesničar umjetnosti, otkriva krajolik kao složenu granu umjetnosti i prepoznavanjem sadržaj-

no važnih točaka u krajoliku otkriva nestale ili zaboravljene spomenike i povijesnu teritorijalnu organizaciju.¹²

Prepoznavanje značenja i potrebe zaštite vrijednosti krajolika na svjetskoj razini značajnije su započeti donošenjem Konvencija UNESCO-a¹³ i Operativnih smjernica 1992. godine¹⁴, koje su definirale pojmove kulturnih krajolika (razlikujući vidljivo oblikovane, organski razvijene i asocijativne krajolike) i nematerijalne kulturne baštine, te donošenjem Europske konvencije o krajoliku. Konvencije su odgovor na suvremene promjene u kontekstu sagledavanja kulturnog naslijeđa koje su uvjetovale potrebu uvođenja novih kategorija naslijeđa i novih alata zaštite.

Članak postavlja u međudnos objektivni pristup temeljen na specifičnim obilježjima (razlikujući prirodno od kulturnog, materijalno od nematerijalnog, objektivno od subjektivnog, promatranje od doživljaja) i subjektivni pristup temeljen na kontekstualnim obilježjima (prepoznavanje prostora kroz nerazdvojenost intelektualnog i fizičkog sadržaja), koji afirmira asocijativna obilježja u svim krajolicima kao ključna za njihovo razumijevanje. „Ideja krajolika kao istovremeno objektivne i subjektivne stvarnosti“¹⁵ obuhvaća „ponovno vrjednovanje krajolika“¹⁶, time i (ponovno) vrjednovanje nematerijalnog naslijeđa, kulturnih prostora i asocijativnih krajolika kao kategorije kulturnih krajolika.¹⁷

Konvencije UNESCO-a i Europska konvencija o krajoliku – Prepoznavanje pojmova kulturni krajolik i nematerijalna kulturna baština, u Konvencijama UNESCO-a¹⁸, predstavilo je značajan odmak od tradicionalne podjele na prirodno i kulturno naslijeđe te proma-

¹ Asocijacija (lat. *associatio*) – udruživanje, spajanje, vezivanje; društvo, udruženje; fil. *asocijacija ideja* vezivanje predodžaba na taj način što jedna predodžaba izazove u svijesti neku drugu. [ANIC, KLAIC, DOMOVIĆ, 1998: 126]

² Doživljaj – događaj koji je doživljen, ono što je stečeno iskustvom. [ANIC, 1994.]

³ Percepcija (lat. *perceptio*) – psih. primjećivanje, zamjećivanje, opažanje, shvaćanje; svi oni psihički procesi koji (ili: sva ona psihička zbivanja koja) se neposredno izazivaju osjetilnim podražajima. [ANIC, KLAIC, DOMOVIĆ, 1998: 1072]

⁴ Interpretacija (lat. *interpretatio*) – tumačenje, objašnjavanje, izlaganje; prikazivanje, izvođenje. [ANIC, KLAIC, DOMOVIĆ, 1998: 617]

⁵ Značenje – sposobnost riječi ili drugog znaka da upućuje na neki element stvarnog ili duhovnog svijeta; velika važnost, važna uloga u čemu. [ANIC, 1994.]

⁶ DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, OBAD ŠĆITAROCI, 2007.; DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2007.; 2012.; 2014.; 2015.

⁷ JURKOVIĆ, 1999.

⁸ GOSS, 2009: 167

⁹ BELAJ, 2007.

¹⁰ BELAJ, BELAJ, 2014.

¹¹ KATIČIĆ, 2008.; 2014.

¹² GOSS, 2009.

¹³ UNESCO, 1972.

¹⁴ UNESCO, 1992.

SL. 2. KULTURNI KRAJOLICI JUŽNOGA VELEBITA:
4 – ZASELAK DOKOZE; 5 – BALKUNINA I BILI SINOKOS;
6 – KANJON VELIKE PAKLENICE; 7 – KAMENI SUHOZID,
VELIKO RUJNO; 8 – VINJERAC, PODVELEBITSKI KANAL
I KANJON VELIKE PAKLENICE; 9 – POGLED SA SVETOGA BRDA
NA DUSICE; 10 – LISARICA; 11 – JURLINE

FIG. 2 CULTURAL LANDSCAPES OF SOUTHERN VELEBIT:
4 – DOKOZE HAMLET; 5 – BALKUNINA AND BILI SINOKOS;
6 – VELIKA PAKLENICA CANYON; 7 – STONE DRYWALL,
VELIKO RUJNO; 8 – VINJERAC, VELEBIT CHANNEL
AND VELIKA PAKLENICA CANYON; 9 – VIEW OF DUSICE
FROM SVETO BRDO; 10 – LISARICA; 11 – JURLINE

tranja naslijeđa temeljenog na materijalnom. Donošenjem Konvencije UNESCO-a potvrđena je velika raznolikost svjetskog naslijeđa.

Europskom konvencijom o krajoliku krajolik je definiran kao „bitna sastavnica čovjekovog okruženja, izraz raznolikosti zajedničke kulturne i prirodne baštine, te temelj identiteta područja”.¹⁹ „Priznajući da je krajolik važan dio kvalitete života ljudi, gdje god živjeli – u gradskim područjima i na selu, u degradiranim područjima, kao i onima vrlo očuvane

kvalitete života, u područjima priznatim po iznimnoj ljepoti kao i u svakodnevnom okruženju”²⁰, naglašena je vrijednost krajolika za pojedinca i za zajednicu, te podjednaka vrijednost njegovih objektivnih i subjektivnih sastavnica.

„Kulturni krajolici mogu se smatrati relativno novom tipologijom naslijeđa, te je vrijedno razmotriti kako koncept kulturnih krajolika zahtijeva ponovno promišljanje cjelovitog pristupa kulturnom naslijeđu.”²¹ Ponovno promišljanje i vrjednovanje naslijeđa ne razdvaja prirodu i kulturu, materijalno i objektivno od nematerijalnog i subjektivnog, opažanje (analizu i dokumentiranje) od doživljaja, već obuhvaća sve sastavnice naslijeđa ravnopravno, omogućujući njegovo potpuno razumijevanje.

KULTURNI KRAJOLIK

CULTURAL LANDSCAPE

Pojam kulturnih krajolika poznat je još od kraja 19. stoljeća, kada ga je njemački geograf Friedrich Ratzel definirao kao „krajolik modificiran ljudskom aktivnošću”.²² Iako se u 60-im godinama 20. stoljeća koncept kulturnih krajolika siri izvan geografije²³, „koncept naslijeđa ostaje usmjeren na spomenike i arheološka nalazišta, arhitektonska ostvarenja ili povijesne prostore povezane s bogatima i slavnima”.²⁴ Povećanim interesom i razumijevanjem koncepta kulturnih krajolika u 1990-im, koji je David Jacques nazvao ‘usponom kulturnih krajolika’²⁵, razvijan je sustav vrjednovanja koji je povezo prirodu i kultu-

¹⁵ SMITH, 2013: 54

¹⁶ SMITH, 2013: 55

¹⁷ Istraživanje je dio znanstvenog projekta *Heritage Urbanism – Urban and Spatial Planning Models for Revival and Enhancement of Cultural Heritage* [2032] koji financira Hrvatska zaklada za znanost, provodi se na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a vodi ga akademik Mladen Obad Šćitaroci.

¹⁸ Pojam kulturnog krajolika i kategorije oblikovanog, organskog i asocijativnog krajolika uvedeni su 1992. godine [UNESCO, 1992.] u Operativnim smjernicama za primjenu Konvencije o svjetskoj baštini. Pojam nematerijalne kulturne baštine i kulturnog prostora uveden je Konvencijom o nematerijalnoj kulturnoj baštini 2003. [UNESCO, 2003.]

¹⁹ European Landscape Convention – Europska konvencija o krajoliku donesena je 2000. godine, a u Hrvatskoj je usvojena 2002. Zakonom o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima. [NN 12/2002., cl. 5.; Council of Europe, 2000.]

²⁰ Zakon o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima. [NN 12/2002, preambula, točka 6]

²¹ SMITH, 2013: 49

²² WU, 2010: 1147

²³ WU, 2010: 1147-1148

²⁴ TAYLOR, 2008: 5

²⁵ TAYLOR, 2008: 5

ru, prirodne i humanističke znanosti. „Koncept kulturnih krajolika nadilazi ideju izoliranih ‘otoka’ kulturnog naslijeđa u prirodnoj okolini i povećava svijest o naslijeđu koje nastaje u međuovisnosti čovjeka, socijalnih struktura, krajolika i ekoloških sustava.”²⁶

UNESCO je 1992. godine prepoznao tri kategorije kulturnih krajolika iznimnih, univerzalnih vrijednosti za upis na listu Svjetske baštine: vidljivo oblikovane, organski razvijene i asocijativne krajolike. Prepoznavanjem jednakovrijednih materijalnih i nematerijalnih sastavnica u asocijativnim krajolicima potvrđeno je da „krajolik ne postoji izvan i bez čovjekove percepcije – on je i fizička i mentalna tvorba”.²⁷

„Početkom 21. stoljeća, pojam krajolika kao istovremeno objektivne i subjektivne realnosti postao je središnja tema teorijskih rasprava i praksa”²⁸ brojnih disciplina koje obuhvaćaju pojam krajolika.²⁹ Usmjerenje od objektivnog pristupa krajoliku temeljenog na analizi i dokumentiranju prema subjektivnom pristupu doživljajem temelji se na istraživanju nematerijalnih sastavnica i asocijativnih obilježja krajolika.

Promišljanje asocijativnih obilježja krajolika – „Landscape is not simply what we see, but a way of seeing” [Ken Taylor] – Kategorije kulturnih krajolika, definirane UNESCO-om, obuhvaćaju krajolike koji su izrazito promijenjeni ljudskim aktivnostima i krajolike koji nisu oblikovani utjecajem čovjeka, već kulturna obilježja sadrže u nematerijalnim sastavnicama.

Prepoznavanje asocijativnih obilježja krajolika značajan je odmak od pristupa temeljenog na specifičnim obilježjima (promatranju materijalnog sadržaja prostora koji razlikuje prirodu od kulture) prema pristupu kontekstualnim obilježjima (doživljaju intelektualnog i fizičkog sadržaja prostora).³⁰ Prepoznavanjem nematerijalnih sastavnica u asocijativnim krajolicima afirmira se ideja da svi krajolici posjeduju asocijativna obilježja koja su ključna za njihovo razumijevanje.³¹

Istraživanja cjelovitog konteksta krajolika obuhvaćaju krajolike kao dijelove kulture i identiteta zajednica, snažnu povezanost krajolika s duhovnim i ritualnim, te asocijativna obilježja prepoznata u „mnogim slojevima značenja krajolika”.³² Značenje krajolika, osim povezanosti s poznatim osobama, događajima i umjetničkim djelima, obuhvaća simboliku³³, komemoraciju³⁴, memoriju³⁵, vjerovanja i usmenu predaju³⁶, identitet³⁷, *genius-loci*³⁸, doživljaj³⁹... Značenje krajolika, kroz njegov doživljaj, percepciju i interpretaciju, možemo smatrati odrednicom asocijativnih obilježja krajolika.

Nematerijalno naslijeđe i kulturni prostor – Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne

baštine UNESCO-a uvodi pojam nematerijalnog naslijeđa⁴⁰, što predstavlja značajan odmak od tradicionalnog promatranja naslijeđa temeljenog na materijalnom i statičnom. Vaznost nematerijalnog naslijeđa nije u samoj kulturnoj manifestaciji, već u očuvanju znanja i vještina koje su kroz nju prenošene s jedne generacije na drugu.⁴¹ Nematerijalno naslijeđe nerazdvojan je dio identiteta njegovih nositelja.

Veza nematerijalnog naslijeđa i fizičkog prostora definirana je pojmom kulturnog prostora. Kulturni su prostori ishodišta nematerijalnoga kulturnog naslijeđa, prostori njihova odvijanja i prostori kojima je zajednica svojom prisutnošću i promišljanjem pridružila značenje. Iako bliski asocijativnim krajolicima, kulturni se prostori od njih razlikuju ponajprije po obuhvatu. Kulturni prostori mogu obuhvatiti pojedino mjesto, lokalitet, zgradu, građevinu ili pojedini element prostora. Nizovima kulturnih prostora prepoznajemo asocijativna obilježja krajolika. Kroz pojam kulturnoga prostora kulturne krajolike ne promatramo kao isključivo artefakt, već kao cjelovit prostor stalne prilagodbe kulturnoj evoluciji njegovih stvaralaca i nositelja.

Krajolik vs. kulturni krajolik – Koncept kulturnih krajolika potekao je iz geografije, no danas obuhvaća i međusobno povezuje brojne discipline: geografiju, arhitekturu, povijest umjetnosti, antropologiju, sociologiju, ekologiju, političke znanosti i dr., koje iz različitih aspekata definiraju i pridonose razumijevanju pojma kulturnih krajolika.

Arhitektonska struka ponajprije se naslanja na definiciju krajolika prema Europskoj konvenciji o krajoliku te na definiciju kulturnih krajolika prema Konvenciji i Operativnim smjernicama UNESCO-a. U suvremenim teorijskim raspravama iz područja geografije, humanih i prirodnih znanosti brojni su zagovornici izjednačavanja pojmova prirodnog i kulturnog krajolika, te krajolika i kulturnog krajolika.⁴² Julian Smith ističe potrebu eko-

²⁶ TAYLOR, 2010: 1

²⁷ DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2015: 22; ERMISCHER, 2004.

²⁸ SMITH, 2013: 54

²⁹ SMITH, 2013: 55

³⁰ *** 1995.

³¹ SMITH, 2013: 55

³² LEADER-ELLIOT, MALTBY, BURKE, 2004.

³³ COSGROVE, 1984.; ERMISCHER, 2004.; GUSTAFSON, 2001.

³⁴ ASHWORTH, TUNBRIDGE, 1996.; LOWENTHAL, 1985.

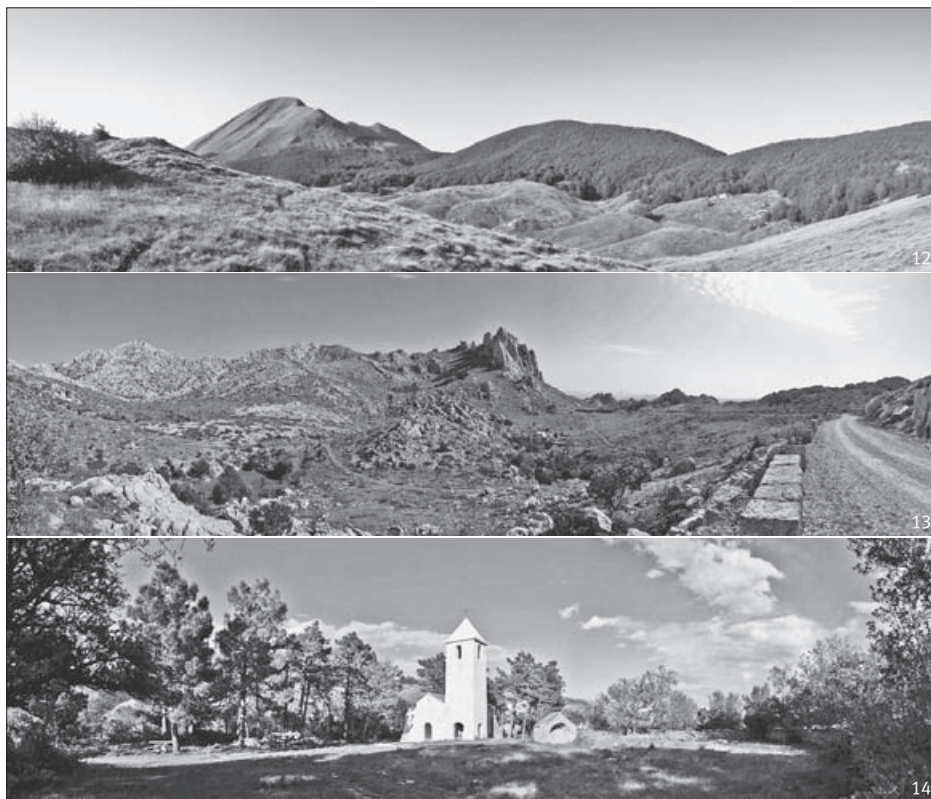
³⁵ Odnos *lieux de mémoire* i *milieux de mémoire* koji istražuje Pierre Nore. [NORE, 1984.-1992.]; TAYLOR, 2008.; SCHAMA, 1995.

³⁶ RUDOLFF, 2006.; AZARYAHU, FOOTE, 2008.

³⁷ RELPH, 1976.; McDOWELL, 2008.; PERALTE, ANICO, 2009.; PROSHANSKY, 1978.

³⁸ ANTROP, 2000.; JIVEN, LARKHAM, 2003.

³⁹ SMITH, 2013: 49-66; APPLETON, 1996.; BELL, 1999.

SL. 3. ASOCIJATIVNI KULTURNI KRAJOLICI JUŽNOGA VELEBITA: 12 – DUŠICE I SVETO BRDO; 13 – MAJSTORSKA CESTA I TULOVE GREDE; 14 – SV. PETAR, STARIGRAD PAKLENICA
 FIG. 3. ASSOCIATIVE CULTURAL LANDSCAPES OF SOUTHERN VELEBIT: 12 – DUŠICE AND SVETO BRDO; 13 – MAJSTORSKA CESTA AND TULOVE GREDE; 14 – SV. PETAR, STARIGRAD PAKLENICA

loškog pristupa u zaštiti krajolika, koji „ne obuhvaća samo kulturne i prirodne sustave, već fizički krajolik stavlja u kontekst šireg kulturnog, socijalnog, ekonomskog i političkog krajolika”.⁴³ Različiti aspekti sagledavanja krajolika, karakterističnih za pojedinu struku, trebaju pridonositi njihovu razumijevanju, kako i Ken Taylor ističe: „Čini se da ispod retorike postoji istovjetnost u načinu na koji ljudi osjećaju privrženost i povezanost s okruženjem, bez obzira koja se terminologija koristi.”⁴⁴

Odnos čovjeka i krajolika posljedica je kulture, koja se razlikuje ne samo unutar zemalja

pojednog kontinenta već i unutar zajednica pojedine zemlje. Jedinственost svakoga pojedinog krajolika, u njegovim sastavnicama, obilježjima i definiranju, razvija „kulturno bogatstvo koje promovira svijest lokalne raznolikosti”.⁴⁵

Klasifikacija krajolika – Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine, kao i prateći dokumenti UNESCO-a, razlikuje prirodno i kulturno naslijeđe te dodatno klasificira i vrjednuje kulturno naslijeđe i kulturne krajolike, dok se Europska konvencija o krajoliku⁴⁶ odnosi prema krajolicima u cjelini, ne vrjednujući ih. Suvremeno promišljanje krajolika potaknulo je daljnja pitanja: „Gdje je granica između materijalnog i nematerijalnog kulturnog izričaja? Postoji li stvarna razlika između kulturnog prostora i asocijativnog krajolika? Ima li više smisla kategorizirati kulturni izričaj kroz različite koncepte, a ne stupnjem fizičke materijalizacije? Kako ova arbitrarna podjela utječe na način kako danas doživljavamo naslijeđe?”⁴⁷

Suvremeni pristup kulturnom naslijeđu prepoznaje njegova dinamična obilježja, koja su prepoznata i u Konvencijama UNESCO-a. „Zahtjevi UNESCO-u iz različitih dijelova svijeta za opis novih lokaliteta u Popisu svjetske baštine potaknuli su definiranje novih kategorija, te redefiniranje koncepata i značenja povezanih s krajolicima.”⁴⁸ Također, UNESCO

⁴⁰ Prema: UNESCO, 2003. (*Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine*) – nematerijalno kulturno naslijeđe „znači vještine, izvedbe, izricaje, znanja, umijeca, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i, u nekim slučajevima, pojedinci prihvataju kao dio svoje kulturne baštine”.

⁴¹ LENZERINI, 2011: 101-120

⁴² „Krajolik je memorija – ne postoji neposredna percepcija prirode.” [IGNATIEFF, 2011.]; „Može se smatrati kako su kulturni aspekti prisutni u gotovo svakom krajoliku na Zemlji, svi krajolici se mogu smatrati kulturnima.” [PHILLIPS, 1998: 23]

⁴³ SMITH, 2013: 55

⁴⁴ TAYLOR, 2008: 12

⁴⁵ TAYLOR, 2008: 7

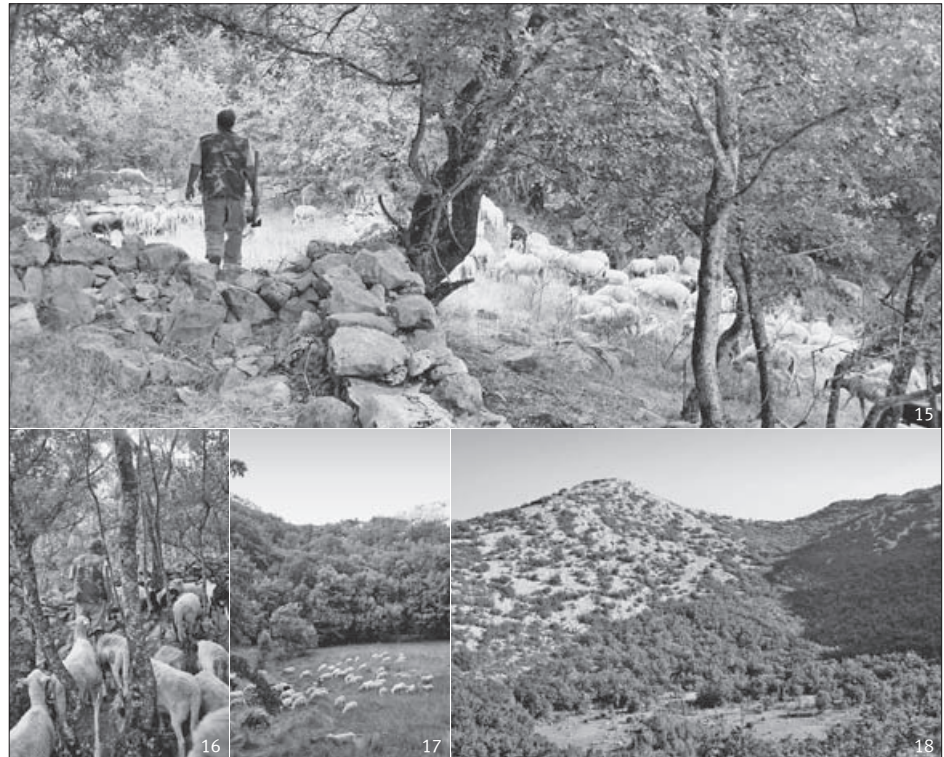
⁴⁶ U tijeku je donošenje Svjetske konvencije o krajoliku.

⁴⁷ RUDOLFF, 2006: 1

⁴⁸ SCAZZOSI, 2002: 59

SL. 4. NEMATERIJALNO KULTURNO NASLIJEDE
JUŽNOGA VELEBITA: 15, 16 – PASTIR BUBLE I STADO;
17, 18 – STADO NA ČRNIKOVCU

FIG. 4. NONMATERIAL CULTURAL HERITAGE OF SOUTHERN
VELEBIT: 15, 16 – SHEPHERD BUBLE AND HIS FLOCK;
17, 18 – FLOCK ON ČRNIKOVAC

jasno naznačuje kako su rijetki krajolici koji odgovaraju isključivo jednoj kategoriji, da pojedini kulturni krajolici utjelovljuju obilježja više potkategorija. Mnoštvo definicija i pristupa kulturnim krajolicima dodatno omogućava njihovo razumijevanje.

Da bismo razumjeli krajolike, potrebno ih je doživjeti – percipirati i interpretirati njihovo značenje. Istraživanje asocijativnih dimenzija krajolika ukazuje kako kultura čovjeka, u svojoj svojoj raznovrsnosti, nadilazi konvencionalne klasifikacije. Klasifikacija krajolika treba biti u službi sagledavanja sastavnica i obilježja pojedinog krajolika.

Asocijacije pojedinca – „Any landscape is a condition of the spirit” [Henri-Frédéric Amiel] – Krajolici ne obuhvaćaju samo ono što vidimo, već način na koji vidimo. Pripisujemo im značenje iz nematerijalnih – duhovnih razloga, te ih možemo „smatrati kulturnim konstruktom koji utjelovljuje osjećaj mjesta i sjećanja”⁴⁹, obuhvaćajući objektivno istraživanje

i subjektivan doživljaj. Da bismo ih razumjeli, krajolike trebamo naučiti čitati.⁵⁰

Asocijacija čovjeka na krajolik ovisi podjednako i o samom pojedincu i o krajoliku koji doživljava.⁵¹ Nematerijalne sastavnice i asocijativna obilježja krajolika dio su mnogostrukog čitanja, koje čvrsto povezuju krajolik i identitet, osjećaj prostora – *genius loci*, sjećanja, vjerovanja, ideologije, simbole, priče, mitove... „Materijalni fizički identitet i nematerijalni identitet, koji proizlaze iz različitosti vlastitog doživljenog svijeta i vlastitih iskustava, neraskidivo su povezani sa značenjem mjesta, vrijednostima čovjeka te simbolima, slikama i značenjima asociranim na krajolik.”⁵²

Uz nematerijalne sastavnice, asocijacije krajolika utjelovljene su u širokom rasponu ljudskoga stvaralaštva – prozi, poeziji, slikarstvu, fotografiji, perivojima, kulturnim aktivnostima, filmu, televizijskim dokumentarcima, oglašavanju, turističkim materijalima, mapama...

Svaki promatrač asocijacijama stvara vlastiti krajolik koji je dio njegova vlastitoga svijeta

49 TAYLOR, 2008: 1

50 Krajolik je „bogata i prekrasna knjiga, uvijek otvorena ispred nas. Trebamo je naučiti čitati”. [JACKSON, 1951: 5]; „Sami krajolici, za one koji ih znaju čitati, jesu najbogatiji zapis povijesti koji posjedujemo.” [HOSKINS, 1955: 14]

51 „Ono što znamo i ono u što vjerujemo utječe na način na koji vidimo.” [BERGER, 1972.]; „Koristimo vlastite oči i

SL. 5. KULTURNI PROSTORI JUZNOGA VELEBITA – MIRILA: 19-23 – MIRILA ZASEOKA TOMICI, OPUVANI DOLAC
 FIG. 5. CULTURAL SPACES OF SOUTHERN VELEBIT – MIRILA / "DWELLINGS OF THE SOULS OF THE DEAD": 19-23 – MIRILA IN THE HAMLET TOMICI, OPUVANI DOLAC

ta.⁵³ Time je svaki krajolik jedinstven, ne samo različit jedan od drugoga u sastavnica-
 ma već je i pojedini krajolik različit u očima
 pojedinog promatrača. Kolektivni doživljaj
 krajolika rezultat je percepcije i interpretacije
 zajednice, definirane tradicijom, dok je osobni
 doživljaj krajolika rezultat percepcije i in-
 terpretacije pojedinca.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

*Krajolici su prostori života čovjeka – nepre-
 gledni i slobodni, kao i njima pridružene aso-
 cijacije.*

Krajolici su dokaz kulture – podjednako sva-
 kodnevni krajolici, kao i krajolici iznimnih vri-
 jednosti. Oni reflektiraju tko smo, oni su pro-
 stori pohrane naših privatnih i kolektivnih
 sjećanja. Kulturna obilježja krajolika, koja
 obuhvaćaju najširi spektar ljudskoga djelo-
 vanja: materijalno i nematerijalno naslijeđe,

kolektivne i osobne asocijacije, dio su svako-
 ga krajolika – samo ih je potrebno doživjeti.

Doprinos istraživanja asocijativnih obilježja
 krajolika jest u naglašavanju subjektivnog
 pristupa doživljajem kao jednakovrijednog
 objektivnom pristupu promatranjem i analizi-
 ranjem; u razvijanju svijesti o vrijednostima
 svakodnevnih i iznimnih krajolika kroz osob-
 na i kolektivna sjećanja; u razvijanju svijesti i
 odgovornosti zajednica o krajolicima u koji-
 ma svakodnevno žive i naslijeđa koja svako-
 dnevno susreću.

Daljnja istraživanja asocijativnih obilježja kra-
 jolika potrebno je usmjeriti na istraživanja
 percepcije i interpretacije značenja krajolika,
 uloge osobnih i kolektivnih sjećanja u doživ-
 ljaju krajolika. Svaki je krajolik jedinstven –
 stoga je kroz studije specifičnog(ih) krajolika
 potrebno istražiti teze domaćih i inozemnih
 autora te potvrditi da su doživljaj, percepcija
 i interpretacija značenja krajolika osnovna
 odrednica njihovih asocijativnih obilježja.

intelekt kako bismo pročitali krajolik kao dokument po-
 vijesti čovjeka." [TAYLOR, 2008: 6]

⁵² TAYLOR, 2008: 5

⁵³ Dawid Lewis kroz teoriju tzv. modalnog realizma zago-
 vara: „Naš svijet samo je jedan od nebrojenog mnoštva
 svjetova. Naš svijet jest na određeni način. No način na koji
 on jest samo je jedan od nebrojenog mnoštva načina na koji
 bi svijet mogao biti, i za svaki od tih načina na koje bi svijet
 mogao biti postoji svijet koji uistinu jest na taj način.”

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. ANIĆ, V. (1994.), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb
2. ANIĆ, Š.; KLAIC, N.; DOMOVIĆ, Ž. (1998.), *Rječnik stranih riječi – tudice, posudnice, izrazi, kratice i fraze*, Sani-Plus, Zagreb
3. ANTROP, M. (2000.), *Where are the Genii Loci? u: Landscape, Our Home: Essays on the Culture of the European Landscape as a Task* [ur. PEDROLI, B.]: 29-34, Indigo, Zeist
4. APPLETON, J. (1996.), *The Experience of Landscape*, John Wiley & Son, Chichester
5. ASHWORTH, G.J.; TUNBRIDGE, J.E. (1996.), *Dissonant Heritage: Managing the Past as a Resource of Conflict*, John Wiley & Son, Chichester
6. AZARYAHU, M.; FOOTE, K.E. (2008.), *Historical Space as Narrative Medium: On the Configuration of Spatial Narratives of Time at Historical Sites*, „GeoJournal”, 73: 179-194, New York
7. BELAJ, J.; BELAJ, V. (2014.), *Sveti trokuti – topografija hrvatske mitologije*, Ibis, Zagreb
8. BELAJ, V. (2007.), *Hod kroz godinu*, Golden Marketing, Zagreb
9. BELL, S. (1999.), *Landscape: Pattern, Perception and Process*, E&FN Spon, London
10. BERGER, J. (1972.), *Ways of seeing*, British Broadcasting Corporation and Penguin Books, London
11. COSGROVE, D. (1984.), *Social Formation and Symbolic Landscape*, Croom Helm, London
12. Council of Europe (2000.), *European Landscape Convention*, Firenza
13. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B. (2007.), *Krajolik kao kulturno naslijeđe: Metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske*, disertacija, Arhitektonski fakultet, Zagreb
14. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B. (2012.), *Prepoznavanje i razvrstavanje krajolika kao kulturnog naslijeđa, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske”, Ministarstvo kulture, Zagreb*
15. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B. (2014.), *Doprinos istraživanju krajolika kao kulturne kategorije, „Sociologija i prostor”, 52 (199 / 2/): 187-205, Zagreb*
16. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B. (2015.), *Krajolik kao kulturno naslijeđe – Metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb
17. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, B.; OBAD ŠĆITAROCI, M. (2007.), *Kulturni krajolici u Hrvatskoj – identifikacija i stanje zaštite*, „Prostor”, 15 (2 / 34/): 260-271, Zagreb
18. ERMISCHER, G. (2004.), *Mental Landscape. Landscape as Idea and Concept*, „Landscape Research”, 29 (4): 371-383, New York
19. GOSS, V.P. (2009.), *Landscape as History, Myth and Art. An Art Historian's View*, „Studia Ethnologica Croatica”, 21: 133-166, Zagreb
20. GOSS, V.P. (2014.), *Uvod u kulturnu ekologiju*, Antibarbarus and Tukbuk, Zagreb
21. GUSTAFSON, P. (2001.), *Meanings of Place: Everyday Experience and Theoretical Conceptualizations*, „Journal of Environmental Psychology”, 21: 5-16, Amsterdam
22. HOSKINS, W.G. (1955.), *The Making of the English Landscape*, Hodder and Stoughton, London
23. IGNATIEFF, M. (2011.), *Walk on the wild side*, „The Independent”, 23.10., London
24. JACKSON, J.B. (1951.), *Landscape – Human Geography of the Southwest*, 1, Santa Fe
25. JIVEN, G.; LARKHAM, P.J. (2003.), *Sense of Place, Authenticity and Character: a Commentary*, „Journal of Urban Design”, 8 (1): 67-81, London
26. JURKOVIC, S. (1999.), *Perceptivne vrijednosti krajobraza Hrvatske – Studija za vizualno determiniranje krajobraza*, u: *Krajolik – Sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske* [ur. SALA, M.; FURLAN-ZIMMERMANN, N.], Zavod za prostorno planiranje, Zagreb
27. KATIČIĆ, R. (2008.), *Božanski boj*, Ibis, Zagreb
28. KATIČIĆ, R. (2014.), *Vilinska vrata*, Ibis, Zagreb
29. LENZERINI, F. (2011.), *Intangible Cultural Heritage – The Living Culture of Peoples*, „European Journal of International Law”, 22: 101-120, University of Oxford, Oxford
30. LEADER-ELLIOT, L.; MALTBY, R.; BURKE, H. (2004.), *Understanding cultural landscapes – Definition*, <http://flinders.edu.au> (22.11.2015.)
31. LEWIS, D. (2011.), *O mnoštvu svjetova*, Kruzak, Zagreb
32. LOWENTHAL, D. (1985.), *The past is a Foreign Country*, CUP: 224-231, Cambridge
33. McDOWELL, S. (2008.), *Heritage, Memory and Identity*, u: *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity* [ur. BRIAN, G.; HOWARD, P.]: 37-54, Ashgate, Aldershot
34. NORE, P. (1984.-1992.), *Les Lieux de mémoire – Realms of Memory*, Columbia University Press, 1996.-1998., New York
35. PERALTA, E.; ANICO, M. (2009.), *Heritage and Identity*, Abingdon, Oxon
36. PHILLIPS, A. (1998.), *The nature of cultural landscapes – a nature conservation perspective*, „Landscape Research”, 23: 21-38, Oxford
37. PROSHANSKY, H. (1978.), *The City and Self-Identity*, „Environment and Behavior”, 10 (2): 147-169, Los Angeles
38. RELPH, E. (1976.), *Place and Placelessness*, Pion, London
39. RUDOLFF, B. (2006.), *Intangible and tangible heritage – A topology of culture in context of faith*, Johannes, Gutenberg – University of Mainz, Mainz
40. SCAZZOSI, L. (2002.), *Landscape and Cultural Landscape: European Landscape Convention and UNESCO Policy*, u: *Cultural Landscapes: the Challenges of Conservation Workshop*, 55-59, Ferrara
41. SCHAMA, S. (1995.), *Landscape and Memory*, Harper Collins, London
42. SMITH, J. (2013.), *Cultural Landscape Theory and Practice – Moving from Observation to Experience*, u: *Understanding Heritage – Perspectives in heritage studies* [ur. ALBERT, M.; BECKER, R.; RUDOLFF, B.]: 49-66, Deutsche Nationalbibliothek, Berlin
43. TAYLOR, K. (2008.), *Landscape and Memory: cultural landscapes, intangible values and some thoughts on Asia*, u: 16th ICOMOS General Assembly and International Symposium: „Finding the spirit of place – between the tangible and the intangible”, Quebec
44. TAYLOR, K. (2010.), *Cultural landscapes – a bridge between culture and nature*, „International Journal of Heritage Studies”, 17 (6): 537-554, New York
45. UNESCO (1972.), *World Heritage Convention, Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, Paris
46. UNESCO (1992.), *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, Paris
47. UNESCO (2003.), *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, Paris
48. WU, J. (2010.), *Landscape of culture and culture of landscape: does landscape ecology need culture?*, „Landscape Ecology”, 25: 1147-1150, New York
49. *** (1995.), *The Asia-Pacific regional workshop on associative cultural landscapes*, A report by Australia ICOMOS to the World Heritage Committee

IZVORI

SOURCES

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

SOPINA, A. – VLASTITA ARHIVA FOTOGRAFIJA:

Sl. 1. 1 – listopad 2014.; 2,3 – ožujak 2011.

Sl. 2. 4 – kolovoz 2015.; 5,6 – kolovoz 2014.; 7 – kolovoz 2015.; 8 – travanj 2014.; 9 – srpanj 2011.; 10 – kolovoz 2012.; 11 – listopad 2014.

Sl. 3. 12,13 – listopad 2014.; 14 – travanj 2011.

Sl. 4. kolovoz 2013.

Sl. 5. kolovoz 2015.

SAŽETAK

SUMMARY

ASSOCIATIVE FEATURES OF LANDSCAPES

The associative features of landscapes refer to the associations with the physical components of landscapes – a connection with the non-material elements through experience, perception and interpretation of landscape meaning. They parallelly encompass the perception of natural and cultural, material and non-material components as well as the collective and personal experiences of landscapes.

Studies of cultural landscapes in Croatia are mainly focused on the material components and researches on landscape as cultural heritage in the works of dr.sc. Biserka Dumbović-Bilusić or perceptive values of landscapes in the work of dr.sc. Sonja Jurković. Non-material components and associative features of landscapes in Croatia are primarily the focus of research within the humanities. The results of Slavic mythology studies have been applied to Croatian landscape studies. Vitomir Belaj, ethnologist, studied the mythical dimension of space through its tripartite structure. With the archaeologist Juraj Belaj he studied "the arrival of the Croats" as a cultural process recorded in landscape and non-material heritage. Radoslav Katić, classical philologist and linguist, affirms that the collected toponomastic and topographic data may confirm a religious interpretation of space. Identification of the relevant points in landscape helped the art historian Vladimir Peter Goss to uncover the vanished or forgotten monuments, and a territory organization through history.

The UNESCO Convention and the 1992 Operational Guidelines as well as the European Landscape Convention heightened global awareness of the importance of landscapes and of the need for their protection. The Operational Guidelines defined the evaluation criteria for cultural landscapes (with a distinction between the visibly shaped, organically developed, and associative landscapes) and non-material cultural heritage. These conventions are a response to contemporary changes in the context of cultural heritage resulting in new heritage categories and new modes of their protection.

Cultural landscapes may be considered a relatively new type of heritage. It is therefore worth consider-

ing how the concept of a cultural landscape affects our reconsideration of our overall approach to heritage. Rethinking and re-evaluation of heritage does not entail the opposition between nature and culture, the material/objective and the non-material/subjective, perception (analysis and documentation) and experience. Instead, it implies that all heritage components are on an equal footing in a proper interpretation of landscape.

In the early 21st century, the concept of landscape both as an objective and a subjective reality, became a central topic of theoretical debates and practical work in numerous disciplines. A shift from an objective approach to landscape (based on the analysis and documentation) to a subjective interpretation (rooted in experience) was brought about by a research into non-material components and associative features of landscapes. Recognizing the non-material components in associative landscapes promotes the idea that all landscapes do possess associative features that are crucial for their proper interpretation.

A research into heritage in its overall context implies the view of landscape as an integral component of a particular community and its cultural background. The meaning of a landscape may be considered a component of the associative features of landscapes arrived at through experience, perception and interpretation.

The concept of cultural landscapes links numerous disciplines. Each of them in its own way, defines and contributes to a better understanding of what the concept of cultural landscape really is. The relationship between man and landscape is defined by a particular culture. Cultures differ not only in different countries but also within different communities of one country. The unique identity of a particular landscape in all its components, features and definitions, helps to develop the cultural wealth which raises the awareness of local differences.

Re-evaluation of cultural landscapes leads to a re-thinking of the established polarities such as: landscape vs cultural landscape, material vs non-material cultural expression, cultural space vs associa-

tive cultural landscape; cultural expression through various concepts and not through a level of material realization; personal values vs collective associations and memories; the effect of the already established polarities on the way we experience heritage. In order to understand landscapes, it is necessary to have an experience of them – to perceive them and to be able to interpret their meanings. Studying the associative dimensions of landscapes shows that cultural diversity goes beyond conventional classifications. Classification of landscapes should follow the recognition of all components and features of a particular landscape.

Landscapes are not only what we actually see. They also include the way we see them. We attach value to them for purely non-material (spiritual) reasons and we consider them a cultural construct which embodies the atmosphere of a place and memories including an objective research and a subjective experience. Each observer creates his own landscape through his own network of associations deeply rooted in his own personal experience of the world. Each landscape is unique. It is not only different from any other in terms of its components but it is also different in the eye of the observer.

Landscapes, both everyday and exceptionally beautiful ones, are a true manifestation of a culture. They reflect our identity, they contain our personal and collective memory. Cultural features of a landscape, which embrace a wide array of human activities such as material and non-material heritage, collective and personal associations, are an integral part of every landscape.

The contribution of this paper to the studies of the associative features of landscape lies in its emphasis on a subjective experience-based approach which should be treated as equivalent to an objective approach based on observation and analysis; in raising awareness of the values of both everyday and exceptional landscapes through personal and collective memory, and finally, in raising awareness and responsibility within human communities about the landscapes and heritage they are surrounded with.

ANA SOPINA

BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

ANA SOPINA, dipl.ing.arh., diplomirala je na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Članica je znanstvenoistraživačkog projekta *Heritage Urbanism*. Područje istraživanja: kulturni krajolici, umjetnost u javnom prostoru, urbanistički razvoj Zagreba.

Dr.sc. **BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI**, dipl.ing.arh., izvanredna je profesorica Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na Katedri za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu. Voditeljica je doktorskih istraživanja u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta *Heritage Urbanism*. Područje istraživanja: odnos suvremene pe- rovojne arhitekture i naslijeđa.

ANA SOPINA, Dipl.Eng.Arch., graduated from the Faculty of Architecture in Zagreb. She is a member of the research team carrying out the project *Heritage Urbanism*. Her research interests are focused on cultural landscapes, art in public space, urban development of Zagreb.

BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, Dipl.Eng.Arch., Ph.D., Associate Professor of the Faculty of Architecture in Zagreb, Department of Urban and Physical Planning, and Landscape Architecture. She is head of the research activities within the scientific research project *Heritage Urbanism*. Her research interests are focused on the relationship between contemporary landscape architecture and heritage.

